

Urszula Trojanowska

Kraków

BASZMACZKIN XX WIEKU – CZŁOWIEK W OBLICZU LOSU I RZECZY. REFLEKSJE NA TEMAT OPOWIADANIA JELENY DOŁGOPIAT* *ROLA*¹

Problem utraty tożsamości przez współczesnego człowieka oraz próba odmiany swego losu, czy też po prostu zdobycia prawa do decydowania o nim, stanowi bez wątpienia jeden z najważniejszych motywów w twórczości Jeleny Dołgopiat. Zagadnienie to, w różnych formach, powraca w większości jej utworów. Bohaterowie prozy Dołgopiat nieustannie poszukują odpowiedzi na pytanie o sens życia, jego możliwe warianty i swoje w nim miejsce.

Opowiadanie *Rola*² (*Роль*) – współczesny wariant Gogolowskiego *Szynela* – w ciekawy sposób realizuje tę tematykę. Odwołanie do postaci dziewiętnastowiecznego urzędnika ma podkreślić, jak sądzę, tragizm istnienia człowieka zagubionego w świecie³, a także służyć zarysowaniu problemu relacji ludzi z uniwersum przedmiotów. Zagadnienie to również zajmuje istotne miejsce w twórczości Jeleny Dołgopiat. Pisarka niejednokrotnie porusza w swoich tekstach kwestie przedmiotów, wypełniających mikrokosmos każdego człowieka⁴. Zdaje się ona przypisywać rzeczom znaczący wpływ na ludzką

---

* Jelena Dołgopiat urodziła się w 1963 roku w mieście Murom (obwód włodzimierski). Jest absolwentką Moskiewskiego Instytutu Inżynierii Transportu (МИИТ), przez trzy lata pracowała jako programistka w zamkniętym obiekcie wojskowym. Pisać zaczęła w czasie drugich studiów – scenopisarstwo we Wszechrosyjskim Państwowym Instytucie Kinematografii (ВГИК), które ukończyła w 1993 roku. Na ten rok przypada też debiut pisarki. Jej proza była i jest publikowana m.in. w czasopiśmie „Юность”, „Знамя”, „Дружба народов”, a także w Internecie. Jak dotąd ukazały się dwa zbiory opowiadań: *Тонкие стекла* (w 2001 roku) i *Гардеробщик* (w roku 2005). Dołgopiat jest także autorką scenariuszy. Na podstawie dwóch nakręcono filmy. Od roku 1995 pisarka jest pracownikiem naukowym moskiewskiego Muzeum Kina.

¹ Wszystkie tytuły utworów Dołgopiat podaję w moim tłumaczeniu – *U.T.*

² Opowiadanie to weszło do zbioru *Szatniarz* (*Гардеробщик*) wydanego w roku 2005.

³ Za symbol krańcowego ograniczenia oraz właśnie zagubienia w świecie uznaje Baszmaczkina Bohdan Galster. Patrz: B. Galster, *Wstęp*, [w:] M. Gogol, *Opowieści*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Oddział w Krakowie 1972, s. CXII.

⁴ Szerzej o roli przedmiotów w życiu człowieka na podstawie wybranych opowiadań Dołgopiat pisałam w referacie pt. *Przedmiot „wyzwalający” i „zniewalający”. O znaczeniu rzeczy w opowiadaniach Jeleny Dołgopiat Architektura i Rola*, wygłoszonym na konferencji na Uniwersytecie Śląskim w maju 2008 roku. Doskonałą ilustrację omawianego problemu stanowi opowiadanie *Szatniarz*.

egzystencję, twierdzi też, iż przedmioty wiele mówią o swym właścicielu (choć nie wiadomo, czy mówią prawdę) i to w nich właśnie materializuje się pamięć o człowieku po jego śmierci⁵.

Podobieństwo między bohaterem opowiadania *Rola* a Akakijem Akakijewiczem rysuje się od pierwszych wersów utworu, co dodatkowo podkreśla użycie w charakterystyce Władimira Iwanowicza zaimka „oni”, wyraźnie umiejscawiającego bohatera w szeregu „małych ludzi”:

Они испуганно удивляются своему присутствию в кабинете, где проходит совещание серьезных людей. И тому, что занимают чье-то время и место, сидя в мрачной очереди к терапевту. И тому, что живут. Существуют они, как правило, в бедности, радуются странным мелочам вроде чистой и еще теплой от утюга рубахи, перемены не любят ужасно. Так привыкают к трещине на потолке, что не могут решиться на ремонт. [...] **Мешать этим людям жить их тихой, почти невидимой жизнью не стоит**⁶.

Władimir, zupełnie jak wstydlivy, cichy i niezauważany przez innych Akakij, którego Gogol porównuje do muchy („Сторожа не только не вставали с мест, когда он проходил, но даже не глядели на него, как будто бы через приемную пролетела простая муха”⁷), zagadnięty w windzie, nie wierzy, że sąsiad zwraca się do niego („Человек не поверил, что обратились к нему, и оглянулся, нет ли в лифте еще кого-то” – 154), a zaproszony na kolację, wstydzi się wziąć cokolwiek do ust („Есть он стеснялся, хотя очень хотел и даже думал, как бы он это уминал в одиночку на своей кухне, мыча от удовольствия” – 155).

Także wyglądem zewnętrznym bohater Dołgopiat przypomina Baszmaczkina. Sąsiad zwraca mu uwagę:

Вы своим видом, извините, никогда не отличались. И в лучшие времена ботинки не чистены, пиджачок засаленный, щетина (156–157).

Słowa te od razu przywołują obraz niskiego, rudawego, łysiejącego i pomarszczonego Akakija Akakijewicza, o niezdrowym odcieniu twarzy, który „[...] не думал вовсе о своем платье [...]. И всегда что-нибудь да прилипало к его вицмундиру: или сенца кусочек, или какая-нибудь ниточка; к тому же он имел особенно искусство, ходя по улице, поспевать под окно именно в то самое время, когда из него выбрасывали всякую дрянь, и оттого вечно уносил на своей шляпе арбузные и дынные корки и тому подобный вздор” (s. 105).

Sąsiad w opowiadaniu Dołgopiat pełni funkcję, która u Gogola przypadła krawcowi Pietrowiczowi: wywołuje zmianę w spokojnej, choć nieciekawej, egzystencji głównego bohatera. Jest to fakt znamieny: Baszmaczkin sam nigdy nie zdecydowałby się podjąć walki o poprawę warunków swego istnienia. Całkowita akceptacja miserii własnej egzystencji pozwala sądzić, iż jest on nawet szczęśliwy. Władimir również nie skarży się na brak pracy i środków do życia, w żaden sposób nie próbuje walczyć o lepszy byt.

⁵ Powołuję się na rozmowę z Jeleną Dołgopiat, przeprowadzoną w Moskwie 8 grudnia 2008 roku.

⁶ Е. Долгопят, *Роль*, [w:] Е. Долгопят, *Гардеробицик*, Москва 2005, s. 153–154. Podkreślenie moje – U.T. Wszystkie kolejne cytaty pochodzą z tego wydania. Numer strony podaję w nawiasie.

⁷ Н.В. Гоголь, *Шинель*, [w:] Н.В. Гоголь, *Повести*, Paris 1994, s. 103. Wszystkie dalsze cytaty pochodzą z tego wydania. Numer strony podaję w nawiasie.

O odmianie losu decydują inni, którym Akakij Akakijewicz – także ten współczesny – pokornie się podporządkowuje.

Bohaterów łączy też oddanie podobnej w gruncie rzeczy pracy, tyle tylko, że miłość Akakija do przepisywanych liter u Władimira zastępuje uczucie do cyfr, poddawanych komputerowej obróbce.

Производить расчеты Владимиру нравилось. Он любовно просматривал преобразованные формулами данные. Как если бы исходные числа были младенцами, а после цикла превращений – старцами, повидавшими жизнь, могущими о жизни уже кое-что поведать (157–158).

Dystans zachowywany przez Władimira w kontaktach z kolegami z pracy przywodzi na myśl chorobliwą nieśmiałość i samotność Baszmaczkinina:

Владимир Иванович к подоконнику не подходил и даже на время обеда не отрывался от работы, прямо за компьютером поедая то, что доставляли в судках из ближайшего кафе [...]. Бывало, на какие-то секунды Владимир Иванович и прислушивался к разговорам, но никогда в них не вступал (158).

Warto także zwrócić uwagę, iż bezpośrednią przyczyną zmiany płaszcza w życiu obu bohaterów jest rosyjski mróz. To za jego sprawą urzędnik z opowiadania Gogoła musi udać się do krawca, gdzie słyszy wyrok na swój zniszczony szynel, a bohater Dołgopiat odwrotnie: zakłada ponownie stary płaszcz.

Warunkiem przyjęcia Władimira do nowej pracy jest gruntowna zmiana jego wizerunku. Bohater wbrew własnym upodobaniom musi nieustannie pamiętać o eleganckim wyglądzie i nosić wyłącznie markowe ubrania:

Одно было неудобство – черный костюм. С белой сорочкой, галстуками, башмаками... Ни в коем случае нельзя забыть их почистить вечером. Утром нельзя забыть побриться. И раз в месяц сходить в парикмахерскую. Это Владимира Ивановича угнетало. Он любил попросе. Не очень обращал внимание, что на локте у свитера дыра светится. **Любил вещи поношенные, обжитые, которые стали уже как бы частью тебя самого. Черный костюм оставался чужим.** Больше того, когда он висел на вешалке с торца шкафа, Владимиру Ивановичу казалось, что там притаился посторонний без лица. [...] Он одевался утром и себя уговаривал, что это у него как форма у солдата..." (158–159, podkreślenie moje – U.T).

Nowe ubranie ogranicza wolność bohatera, tłamsi jego osobowość. Władimir godzi się jednak na odgrywanie tej nie do końca odpowiadającej mu roli w imię dobrze opłacanej pracy i znacznej poprawy swego materialnego (może nawet regularnie posyłać pieniądze bratowej) oraz społecznego statusu.

Kiedy jednak z powodu nieoczekiwanego nadejścia zimy zakłada na elegancki garnitur swój stary, zniszczony płaszcz, po raz pierwszy czuje się szczęśliwy, wreszcie jest znowu sobą:

Владимиру Ивановичу даже и в голову не пришло – а сосед в свое время не втолковал, – что кроме черного английского костюма надо обзавестись приличными пальто, шапкой, шарфом, перчатками... Владимир Иванович и мысли не допускал, что кто-то придерется к его серому, мягкому, с драной подкладкой пальтецу на ватине. [...] Облачившись в старое пальто, скрывшее строгий черный костюм, он почувствовал себя, впервые за все время службы, в своей тарелке. Будто старый друг положил ему руки на плечи (160).

W stosunku Władimira i Akakija Akakijewicza do płaszcza – zarówno starego, jak i nowego – wyraźnie zaznacza się istotna dla semantyki tych postaci różnica. Stary płaszcz bohatera Dołgopiat, porównany do przyjaciela, stanowi część osobowości Władimira. Jak bowiem zauważa Lidia Czukowska: „[...] **человек**, в особенности если он – личность, **запечатлен в своих вещах...**”⁸.

Płaszcz u Dołgopiat, podobnie jak u Gogola, posiada bogate sensory naddane. Wydaje się, że można traktować go przede wszystkim jako symbol podmiotowości jednostki ludzkiej, a także świata rzeczy, które wyraźnie determinują istnienie człowieka.

Bohater opowiadania Dołgopiat utożsamia się ze starym płaszczem, zmiana stroju oznacza dlań zatem porzucenie cudzej roli i powrót do **swojego własnego** życia. W historii Akakija Akakijewicza podobnym znaczeniem nacechowany jest nowy płaszcz.

Zmiana ubioru odmieńca istnienie obydwóch bohaterów, jednak w przypadku Władimira nowa odzież niszczy duchowy wymiar jego egzystencji, gdyż zaprzeda się on w niewolę przedmiotów (garnitur, pieniądze).

Baszmaczkin dla nowego szynela żyje natomiast jeszcze biedniej niż wcześniej. Odnowienie garderoby nie wiąże się w żaden sposób ze zmianą przez urzędnika pozycji w społeczeństwie. Nie stary, lecz nowy płaszcz zostaje nazwany „przyjaciółką życia” Akakija, której zdobycie warte jest wszelkich ofiar i wyrzeczeń. Nowy szynel uosabia ideę, ubogacającą życie duchowe bohatera.

...сначала ему было несколько трудно привыкать к таким ограничениям, но потом как-то привыклось и пошло на лад; даже он совершенно приучился голодать по вечерам; но зато **он питался духовно, нося в мыслях своих вечную идею будущей шинели. С этих пор как будто самое существование его сделалось как-то полнее, как будто бы он женился, как будто какой-то другой человек присутствовал с ним, как будто он был не один, а какая-то приятная подруга жизни согласилась с ним проходить вместе жизненную дорогу, – и подруга эта была не кто другая, как та же шинель на толстой вате, на крепкой подкладке без износу.** Он сделался как-то живее, даже тверже характером, как человек, который уже определил и поставил себе цель. С лица и поступков его исчезло само собой сомнение, нерешительность, словом, все колеблющиеся и неопределенные черты. Огонь порою показывался в глазах его... (112).

Pojawienie się w życiu bohatera idei⁹ równoznaczne jest z dostrzeżeniem celu istnienia, który prowadzi do jego głębokiej przemiany wewnętrznej. Akakij Akakijewicz przestaje żyć wyłącznie pracą, nabiera pewności, iż jego egzystencja ma sens, otwiera się nieco na kontakty z innymi, a przede wszystkim znajduje odwagę do walki o siebie samego. Sądzę zatem, że to właśnie nowy płaszcz wyzwala prawdziwą osobowość bohatera, a jego stare istnienie – bezsensowne, ubogie duchowo i pełne ograniczeń, budzi uśmiech politowania, tak jak zniszczone okrycie:

Он возвратился домой в самом счастливом расположении духа, скинул шинель и повесил ее бережно на стене, налюбовавшись еще раз сукном и подкладкой, и потом нарочно вытащил, для сравнения, прежний капот свой, совершенно расплзшийся. Он взглянул на

⁸ Л. Чуковская, *Памяти детства. Воспоминания о Корнее Чуковском*, [w:] *Сочинения в 2 томах*, т. 1, Москва 2000, s. 324. Podkreślenie moje – U.T.

⁹ Fakt, że to płaszcz (przedmiot) urasta do rangi idei posiadającej moc przemieniania życia, można oczywiście rozpatrywać jako dowód na duchowe ubóstwo i degradację Akakija w wymiarze ludzkiego indywiduum. Czyny to np. АрофѠн ГригорѠев. Патр: Б. Соколов, *Гоголь. Энциклопедия*, Москва 2008, s. 478.

него, и сам даже засмеялся: такая была далекая разница! И долго еще потом за обедом он все усмеялся, как только приходило ему на ум положение, в котором находился капот (114).

Wraz ze stratą szynela Baszmaczkin traci dowód na to, że może sam kształtować swoje istnienie. Pozbawienie bohatera jego symbolicznej towarzyszką życia odbiera mu siły i chęci do dalszej egzystencji. Jednak pośmiertny odwet, jaki radca tytułarny bierze na swoich krzywdzicielach, potwierdza, iż duchowa przemiana Akakija była trwała. Nawet po śmierci chce on pozostać sobą-nowym i zmanifestować swe prawo do szczęścia.

Władimir natomiast, w imię dostatku materialnego, ostatecznie wyrzeka się siebie, do czego sprowadza się scena ukazująca wyparcie się płaszcz-przyjaciela, kiedy tylko okazuje się, że będąc sobą (nosząc stary płaszcz), bohater nie może pozostać na swoim stanowisku: „Тяжелое чувство овладело Владимиром Ивановичем, как будто он предал старого друга” (163). Władimir świetnie rozumie, iż odrzucając dla zysku to, co dobre i ludzkie, postępuje niegodnie. Niebagatelne znaczenie jego postępuku wyraźnie ukazuje porównanie zniszczonego fragmentu garderoby do ukrzyżowanego Chrystusa:

На старое пальто Владимир Иванович даже оглянуться боялся. Оно точно было распято за спиной на плечиках, и нитки от пуговицы торчали раной (164).

Kłamstwo i przywłaszczenie sobie cudzego, eleganckiego okrycia zrównuje bohatera Dołgopiat z grabicielami Akakija Akakijewicza. Tak samo jak oni, odbiera on wszak innemu człowiekowi część jego istoty. Finał opowiadania jest niewątpliwie karą za zdradę i próbę bezprawnego wejścia w cudzą rolę.

Absurdalna śmierć Władimira spowodowana kradzieżą płaszcz niezwykle przypomina zadośćuczynienie, jakie bierze za swą krzywdę Baszmaczkin. Bohatera utworu Dołgopiat można zatem uznać nie tylko za współczesny odpowiednik Akakija Akakijewicza, lecz także – jego krzywdzicieli.

Na zakończenie warto zwrócić uwagę na tragizm postaci Władimira, który podobnie jak Akakij cierpi z powodu utarty płaszcz, co w jego przypadku oznacza niemożność realizowania się w życiu pozostając sobą. Jednak bohater ten buntuje się nie przeciwko bezdusznym urzędnikom i okrutnym prawom, rządzącym światem, jak czyni to Baszmaczkin, lecz przeciwko własnej osobie. Sam sprowadza na siebie zgubę. Akakij walczy o siebie, Władimir zaś siebie odrzuca i walczy o swój pozytywny (aczkolwiek fałszywy) wizerunek wśród możliwych tego świata. Pozwalając sprowadzić swe istnienie do wymiaru przedmiotowego, postępuje on jak bohaterowie innej opowieści Gogola, którzy zazdroszczą Nosowi jego pozycji społecznej i, jak twierdzi Bohdan Galster, sami chętnie zamieniliby się w przedmiot, gdyby miało im to przynieść wysoką rangę¹⁰.

Nie powinno się jednak bogacić kosztem rezygnacji z człowieczeństwa i życia w zgodzie z samym sobą. Nie bez przyczyny w pierwszych wersach opowiadania pojawia się ostrzeżenie przed próbą ingerencji w los ludzi biednych i biernych, lecz na swój sposób szczęśliwych.

Zestawienie utworów Gogola i Dołgopiat prowadzi do refleksji nad życiem postrzeganym jako spektakl teatralny¹¹ oraz wpływem rzeczy (płaszcz) na odgrywaną w nim

¹⁰ Zob.: B. Galster, *Wstęp...*, s. XCVII.

¹¹ Jelena Dołgopiat lubi snuć rozważania nad iluzorycznością życia, co często wyraża się także w porównywaniu życia do filmu. Przykładem mogą służyć opowiadania: *Serial* (*Сериал*, 2001), *Kraj zapomnienia* (*Страна забвения*, które weszło w skład tomu *Szatniarz*) czy *Ósmy przycisk* (*Восьмая кнопка*, 2003).

przez człowieka rolę. Interpretację taką zdaje się potwierdzać również tytuł nadany przez Dołgopiat współczesnej wersji opowiadania *Szyneł*, podkreślający głęboki związek pomiędzy tymi pojęciami.

Уршуля Трояновска

Башмачкин XX-ого века: человек – судьба – вещь. Размышления на тему рассказа Елены Долгопят *Роль*

Резюме

Статья является попыткой показать сходство и различие в семантике персонажей Гоголя и Долгопят, один из рассказов которой можно рассматривать как современный вариант *Шинели*.

Герой произведения *Роль* – Владимир напоминает Акакия Акакиевича не только по внешности, но также своим характером, образом жизни, работой и своей к ней любовью. Главная разница между ними заключается в том, что Акакий для новой шинели отказывается даже от самых основных удобств жизни. В его существовании начинает преобладать духовный аспект, а его существование вместе с определенной целью приобретает также высший смысл. Владимир наоборот – надевает новый костюм, чтобы поправить свой материальный и общественный статус. Он начинает играть чужую роль, в которой вовсе не чувствует себя комфортно. Возвращение к старому пальто, вызванное неожиданным явлением зимы, означает для него освобождение, но когда оказывается, что будучи собой настоящим герой теряет социальную позицию (его тут же увольняют с работы) – он отказывается и от пальто (названного «старым другом»), и от себя самого. Абсурдная гибель Владимира является наказанием за ложь, предательство и за то, что он отнял пальто (важную часть личности) у другого человека. Таким образом, персонаж Долгопят является современным воплощением не только Башмачкина, но также его обидчиков, а его смерть напоминает месть гоголевского чиновника.

Долгопят, актуализируя в своем рассказе историю Акакия Акакиевича, обращается к проблемам самоопределения человека, поиска жизненного пути и функционирования в мире вещей.

Urszula Trojanowska

Bashmachkin of the 20th century: Man – destiny – thing. Thinking about the Elena Dolgopyat's short story *The Role*

Summary

In this article the author tries to show the similarities and differences between the main character of Gogol and Dolgopyat. The short story of Dolgopyat is a contemporary version of *The Overcoat* by Gogol.

The main character in *The Role*, Vladimir, resembles Akakiy Akakievich not only by his outlook, but also by his character, way of life, work and his love for it. The main difference however, is the fact that Akakiy resigned from the basic necessities of life to get the new coat. His existence is dominated by spiritual values to give a higher sense to his life. Vladimir, on the contrary, wears a new suit to im-

prove his material and social position. He starts to play a role in which he does not feel comfortable at all. Returning to the old coat is a liberation, but the social degradation results in giving up both the coat (called 'an old friend') and his real 'I'.

The absurd death of the main character is a punishment for the lie, the betrayal and for taking away a coat (an important part of ones personality) from somebody. The main character from the story of Dolgopyat is therefore not only the contemporary incarnation of Bashmachkin but also of his wrong-doers.

Dolgopyat, writing a new version of the story of Akakiy Akakievich, touches upon the identity problems of a contemporary man, his search for his own way of life and the difficulties of living in the world of things.